

Hukuk Fakültesi Dergisi
Ankara Hacı Bayram Veli University
Faculty of Law Review

ISSN: 2651-4141 e-ISSN: 2667-4068
Cilt / Volume 30 Nisan / April 2026 Sayı / No. 2

ULUS VE ULUSÇULUK KAVRAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ
A GENERAL OVERVIEW OF THE CONCEPTS OF NATION AND
NATIONALISM

Anıl AYGEN*

ÖZET

Ulus ve ulusçuluğa dair kavramlar, 19. Yüzyıldan itibaren tartışılmaya başlanmış ve literatürde pek çok farklı görüşe yol açmıştır. Bu kavramların öte tarafında ise kimlik ve kimliğe dair güncel toplumsal problemler ve tartışmalar yer almaktadır. Kimlik ile ilgili problemlerin daha iyi anlaşılabilmesi için ulus ve ulus ile ilgili kavramlar ile ilgili literatürün kavranması bir gerekliliktir. Çünkü hukuk başta olmak üzere toplumu düzenleyen bütün kural ve işlemler kimlik mevhumundan bağımsız düşünülemez. Ulus kavramı her ne kadar modern devlete ait bir kavram olarak kabul edilse dahi kökleri modern devletin öncesine uzanmaktadır. Bu durum gözden kaçırıldığında günümüz kimlik problemleri ve bundan doğan hukuksal ve sosyolojik sorunlar da çözümsüz kalmaktadır. O yüzden hem hukuk pratiği üzerine hem de hukuk teorisi üzerine çalışan araştırmacılar için çalışmamızın birincil amacı ulus ve kimlik kavramlarına ait literatürün genel bir derlemesi ve ileri okumalara yönelik bir girizgâh oluşturmak ve böylece hukuk çalışmaları için kimlik ve kimlikle ilgili olarak ulus kavramının önemini vurgulamaktır. Bu bağlamda literatürde mevcut olan görüşler tasniflenmiş ve etnisite ile ulus arasındaki bağlantı

* **Dr. Arş. Gör.**, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı/TOKAT, **E-Posta:** a_aygen@anadolu.edu.tr, **ORCID:** 0000-0002-4025-6436, **DOI:** 10.34246/ahbvuhfd.1870713.

- **Atıf Şekli/Cite As:** Aygen, Anıl, “Ulus ve Ulusçuluk Kavramlarına Genel Bir Bakış”, HBV-HFD, 2026, C. 30, S. 2, s. 967-994.
- **İntihal/Plagiarism:** Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir./This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Her ne kadar ikisi de sosyolojik kavramlar olsa da etnisite ile siyasal bir anlama da kavuşmuş olan ulus arasındaki bağlantıdan hareketle bunların birbirlerinden ayrı ele alınması gereken değil fakat birbirleri ile geçişken ve ilintili birer sosyolojik olgu oldukları ortaya konmaya çalışılmış ve ulus ile ulusçuluğu açıklamaya yönelik etnik-simgeli görüşün kimlik çalışmaları için literatürde uçlara savrulan diğer görüşlere nazaran önemi açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ulus, Ulusçuluk, Etnisite, Toplum, Modern Devlet*

ABSTRACT

Concepts related to nation and nationalism began to be debated in the 19th century and have led to many different views in the literature. On the other side of these concepts lie current social problems and debates concerning identity. To better understand problems related to identity, it is necessary to comprehend the literature on concepts of nation and nationality. This is because all rules and processes that regulate society, particularly law, cannot be considered independently of the concept of identity. Although the concept of the nation is accepted as belonging to the modern state, its roots extend beyond it. When this situation is neglected, contemporary identity problems and the legal and sociological issues arising from them remain unsolved. Therefore, the primary aim of this study is to provide a general overview of the literature on these concepts and an introduction to further reading for researchers working in both legal practice and legal theory, thereby emphasising the importance of identity and the concept of nation in relation to identity in legal studies. In this context, existing views in the literature have been classified, and an attempt has been made to reveal the connection between ethnicity and nation. Based on the connection between ethnicity, a sociological concept, and nation, a political concept, it has been attempted to demonstrate that these are not separate phenomena but rather interrelated and interconnected sociological phenomena. Furthermore, the importance of the ethno-symbolist view for identity studies has been explained in comparison to other views in the literature that have been pushed to extremes.

Keywords: *Nation, Nationalism, Ethnicity, Society, Modern state*

EXTENDED ABSTRACT

This study provides a thorough theoretical investigation of the concepts of nation and nationalism, framing them as key socio-political constructs which

is fundamental to understanding collective identity in the modern world. Rather than treating nationalism as a purely modern phenomenon, the study aims to put it in a broader historical trajectory, establish a relation between pre-modern ethnic structures and the development of the modern state. The core argument is that many contemporary issues concerning identity, citizenship, political legitimacy and theory of law cannot be fully understood without critically tracing the historical evolution of nationhood and nationalist ideology. Therefore, this work aims to fulfill two objectives: firstly, to outline the principal theoretical frameworks surrounding nation and nationalism; secondly, to elucidate the conceptual relationship between ethnicity and nationhood by demonstrating how this linkage is fundamental to political identity in modernity.

The main body of the study categorizes existing literature on nationalism into three theoretical paradigms: primordialism, instrumentalism (or modernism), and ethno-symbolism. Each approach offers a distinct view of the origin and development of nations, ranging from timeless cultural entities to modern political inventions.

Primordialism conceptualizes nations as natural, enduring communities based on common ancestry, culture, and territory. Expressed through naturalist, socio-biological, and cultural perspectives, this view treats national identity as something inherited and historically continuous. Nations, in this framework, are perceived as morally unified and culturally coherent groups that have persisted in some form throughout different historical periods. The essentialist tone of this approach suggests that national belonging is deeply rooted and emotionally powerful, seemingly immutable cultural ties.

In contrast of primordialism, instrumentalist and modernist paradigms approach the nation as a construct of modernity, developed to serve the needs of industrial societies. Gellner argues that nationalism is a functional response to industrial capitalism, which demands standardised culture and education for economic efficiency. Anderson views the nation as an “imagined community”. A social invention enabled by print capitalism and shared language. These scholars argue that national identity does not emerge from deep historical roots but is instead produced by the structural changes brought about by modernisation. Marxist theorists such as Nairn and Hobsbawm further argue that nationalism serves to mask socio-economic inequalities, offering symbolic unity within uneven capitalist development. According to this view, traditions are often “invented” to promote a sense of

historical continuity where little actually exists.

Ethno-symbolism, as developed by Smith, Armstrong, and Hutchinson, offers a mediating perspective between these two extremes. Rather than viewing nations as either ancient or entirely modern, this point of view argues that nationalism reinterprets and revives earlier ethnic traditions and symbols in the context of modern political life. Armstrong emphasises the persistence of ethnic consciousness, while Smith credits intellectuals and elites with rearticulating myths, memories, and values into modern national ideologies. In this way, Ethno-symbolism emphasises both cultural continuity and the institutional innovations of modernity, highlighting how national identities are shaped through historical reinterpretation rather than simple invention or organic evolution.

By synthesising these paradigms, the study argues that nation and nationalism are interconnected phenomena grounded in both historical experience and modern political organization. Ethnicity provides the cultural raw material from which national identities are formed, while nationalism acts as the ideological mechanism that mobilizes these cultural resources into a political project. Although modern nations may resemble each other institutionally, they remain culturally distinct, shaped by specific combinations of language, law, myth, and memory.

In today's globalised environment—marked by migration, shifting borders, and cultural pluralism—the ethno-symbolic approach offers the most comprehensive framework. It recognizes both the deep historical roots of ethnic identity and the transformative power of modern institutions. This dual perspective allows for a more nuanced understanding of contemporary issues surrounding national identity, belonging, and integration. Ultimately, nationalism is not merely a legacy of the past or a byproduct of modernization, but a dynamic process through which societies continually negotiate who they are and who belongs.

GİRİŞ

Tabiat hali, tarih öncesi döneme atıfta bulunan toplumsuz insan kurgusu yaratarak bu hipotetik insanın yaşamı üzerine bir tasvirdir. Pek çok yazar tabiat halindeki insanı farklı değerlendirmiştir¹. Tabiat halindeki insanın

¹ Devletin oluşumu ve ortaya çıkışı hakkında fikir öne süren pek çok yazar farklı Tabiat hali tasvir etmiştir. Bu tasvirler genel olarak iki ana kola ayrılır; Savaş durumu ve Barış durumu.

nasıl hareket edeceği ve hayatta kalmak için nasıl davranacağı üzerine pek çok görüş olsa da bu kurgu içinde insanların birbirleri ile savaşmadan barışı tesis ettiklerini ve bu şekilde yaşadığını kabul etmek mümkün değildir. Zorlu yaşam koşulları dikkate alındığında, kaynakların görece bol olduğu varsayılsa bile bu kaynaklara fiilen erişmenin güçlüğü göz önünde bulundurulduğunda “barış” olarak nitelendirilebilecek bir ortamdan söz etmek güçleşmektedir. Adil sayılabilecek sözleşmelerin ve düzenleyici işlemlerin varlığından ziyade güçlü olanın kararı geçerli olacak fakat bu kararlar sürekli olarak sınamaya tabi tutulmakla birlikte daha güçlü olanın ortaya çıktığı an’a kadar varlığını sürdürebilecektir. Böylece hukuk düzeninin oluşmadığı bir tabiat hali içinde yaşama kaygısının en üst düzeye çıkacağı; insanın ertesi güne uyanabilmek için hemen her riski göze almak zorunda kalacağı öngörülebilir. Bu koşullar altında, fiziksel bakımdan birçok canlı türüne kıyasla daha zayıf konumda bulunan insanın aklını devreye sokarak yalnızca araç üretimine yönelmekle kalmayıp, aynı zamanda çatışma içinde bulunduğu diğer bireylerle zorunlu ve çoğu kez geçici, ittifaklar kurmaya mecbur kaldığını düşünmek gerekir.

Hayatta kalma mücadelesi, insanın zorunlu ittifaklar kurduğu varsayımıyla birlikte düşünüldüğünde, tekil bireyleri doğaya karşı ortaklaşa direnmeye; bu amaçla yardımlaşmaya ve zamanla toplumsallaşmaya mecbur bırakmıştır. Toplumsallaşma öncesi aşama kurgusunda insan, doğanın kuşatması altında tek başına olarak kabul edilir. Bu evrede onu bağlayan bir kural düzeni bulunmadığından, ilke olarak dilediği her şeyi yapma yetkisine sahiptir. Bu çerçevede tabiat hâlindeki insanın, modern devletin sahip olduğu hakları bütünüyle hatta daha geniş biçimde taşıdığı belirtilmektedir². Bununla birlikte, çevresindeki sürekli ölüm riski nedeniyle daima teyakkuz hâlinde olması ve bitmeyen hayatta kalma baskısı altında yaşaması, teoride sahip olduğu bu yetkileri fiilen kullanabilmesini imkânsız kılar. Kısacası tabiat halinde her şeyi yapabilmeye ehil olması aynı zamanda bu sonsuz imkân alanını hiç kullanamaması ile sonuçlanır.

Sonuç olarak, birey her ne kadar teorik düzlemde toplumsal yaşam içerisinde oldukça geniş bir hak ehliyetine sahip gibi görüne de, fiil ehliyeti büyük ölçüde içinde bulunduğu çevresel koşullar tarafından sınırlandırılmış

Thomas Hobbes’un başını çektiği savaş durumunu savunan yazarlara göre tabiat halinde insanlar menfaatleri ve hayatta kalmak uğruna bir savaş halindeyken Locke’cu görüş tabiat halini barış ve yardımlaşma ile özdeşleştirmiştir. Akad/Vural Dinçkol/Bulut, s. 129.

² Nozick, s. 163.

durumdadır. Hobbes'un ifadesiyle "özgürlük, dış engellerin yokluğudur"³. Ancak, bu tür bir engel yoksunluğunun yalnızca bireysel düzeyde değil, tüm bireyler için eşzamanlı olarak geçerli olması durumunda, güvenlik sorunu kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkar. Bu bağlamda, özgürlüğün sınırsız biçimde var olduğu varsayılan bir ortam, pratikte özgürlüğün ciddi biçimde sınırlandırıldığı bir yapıya evrilir. Çünkü bireyin her şeyi yapabilmeye ehil olduğu bir düzlemde aynı birey sürekli bir tehdit ve korku atmosferi içerisinde yaşamaya zorlanır.

Dolayısıyla, birey doğa durumunda teorik olarak her eylemi gerçekleştirme yeterliliğine sahip olsa dahi, pratikte bu eylemleri gerçekleştirme gücünden yoksun olduğu sürece, özgürlükten söz edilemez. Bu noktada toplum ve başta hukuk olmak üzere toplumu düzenleyen kural setleri; bireyin hem kendi güvenliğini sağlamak hem de diğer bireylerin sınırsız özgürlüğünü sınırlandırmak amacıyla, kendi özgürlüğünü gönüllü olarak sınırlandırdığı bir düzenleme biçimi olarak değerlendirilmelidir⁴. Ahlaki normlardan bağımsız şekilde özgürlüklerin sınırsıza yaklaştığı bir toplum modelinde ise, bireyin dış dünyaya karşı kırılğan yapısı, onu içinde yaşadığı toplumsal çevreyle uyumsuz ve yabancı hissettirebilir. Bu durum, bireyin yalnızlık hissini artırarak onu toplumsal tehlikeler karşısında savunmasız bir hâle getirir. Bu bağlamda, bireyler istikrarlı bir toplumsal yapı kurmayı başaramadıkları sürece, toplumsal uyum eksikliğinden kaynaklanan düzensizlik, rastlantısal bir olasılık değil; adeta zorunlu bir sonuç hâline gelir.

Bir arada yaşama olgusu, kaçınılmaz olarak kuralların varlığını gerektirir. Nitekim başka bir açıdan bakıldığında, bireylerin kurallar dâhilinde yaşayabilmek için bir araya geldikleri de ileri sürülebilir⁵. İkel toplumlar pazar, devlet, tarih ya da yazı gibi kurumsal unsurlardan yoksun bulunabilir; ancak toplumsal hayatı düzenleyen kurallara sahip olmadıklarını söylemek mümkün değildir⁶.

Toplumla beraber şekillenmeye başlayan bu kurallar ile, dış tehlikelere karşı korunma ihtiyacı askerlik mesleğinin ortaya çıkmasına zemin hazırlar; uzun süreli birlikte yaşayış ise mekanik dayanışmayı güçlendirerek mevcut toplumsal yapıyı canlı tutar⁷. Öte yandan, toplumsal hayatın sürdürülebilmesi

³ Hobbes, s. 103.

⁴ Giddens, s. 107.

⁵ Akad/Vural Dinçkol/Bulut, s. 77.

⁶ Uygun, s. 13-25.

⁷ Durkheim, Toplumsal İşbölümü, s. 137

için uzmanlaşma ve iş bölümüne duyulan ihtiyaç zamanla artar; bu ihtiyaç da kuralların daha da çeşitlenmesini, meslek örgütlerinin oluşumunu ve organik dayanışmanın gelişmesini beraberinde getirir⁸. Bu süreçte toplumsal başarıyla ilişkilendirilen kurallar, giderek kültürel bir dokuya dönüşür ve toplum tarafından içselleştirilerek benimsenir.

Toplumsal hayatın gittikçe dayanışma ve iş bölümleri ile karmaşıklaşmasıyla beraber artık bireyler toplumun geliştirdiği düzenleyici kurallar ile çepeçevre kuşatılmış halde doğarlar. Bu kuşatım aynı zamanda toplumun ve bireyin sahip olduğu kimliklerin anne karnına düşülen andan itibaren halihazırda belirlenmiş olması sonucunu doğurur. Bu bağlamda toplumu düzenleyen kurallar ile kimlik olgusu yakından ilişkilidir⁹. Sahip olduğumuz -veya doğduğumuz andan itibaren damgalanan kimlikler- aynı olay ve fiiller için farklı kurallar öngören ve yaptırımlar doğuran düzenleyici işlemleri de beraberinde getirir. Toplum bu kuralları ve bu kuralların yaptırımlarını nesiller boyunca sınırlar ve geliştirir. Öte taraftan kurallar topluma katkı sunmamaya başladığı andan itibaren eskir¹⁰. Eskiyen kurallar zamanla silinir. Kültürel doku olma niteliğini yitirir ve yadırganır. Her toplum, kendi varlığını sürdürebilmek adına zamanla kendine özgü normatif düzenlemeler geliştirir ve bu yönüyle diğer toplumlardan ayrışır. Bu özgünlük, farklı toplumsal yapılardan gelen bireyler arasındaki etkileşim biçimlerine de doğrudan yansır. Bu bağlamda, toplumsal kurallar yalnızca toplumun devamlılığını ve gelişimini sağlama işleviyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda bireyin güvenlik arayışı ile özgürlük talebi arasındaki hassas dengeyi gözetme görevini de üstlenir. Her toplumun, yazılı hukuk öncesine uzanan ve kuşaklar boyunca biçimlenen kendine has kuralları, temelde özgürlük ve güvenlik arasında salınan ikili yapıyı, kendi tarihsel ve kültürel bağlamı içinde en uygun noktaya taşımaya yönelik bir denge arayışını temsil eder.

Bireyler, doğdukları toplum tarafından önceden tanımlanmış birçok kimliği miras alırlar: sosyo-ekonomik konum, cinsiyet ve bölgesel aidiyetler gibi. Ne var ki bu kimliklerin, kolektif bir hafıza üretme ve bireyleri, zayıf da olsa, bir arada yaşamaya sevk etme kapasitesi oldukça sınırlıdır¹¹. Kimlik bu

⁸ Durkheim, *Sociology and Philosophy* s. 26.

⁹ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, s.189

¹⁰ Roberts, s. 169.; Kuljanova, s. 519–522.

¹¹ Smith, *Milli Kimlik*, s. 18-22.

bağlamda, Bireyin kendini özdeşleştirdiği¹² zamana, coğrafyaya ve toplumsal ve hatta bireyin kendi hayatını etkileyen gündelik olaylara bağlı olarak değişebilen¹³ çok yönlü ve kendisini tanımlarken ait olduğunu hissettiği sosyolojik bir olgu olarak tanımlanabilir.

Kimlik, Richard Handler'a göre "akademik eleştiriden kaçmış bir kavramdır"¹⁴ ve bireyin deneyimlediği yaşantısı açısından, "ilki bireyin kendisine; ikincisi, bir biçimde birbirlerinden ayrı bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu tasavvur edilen topluluk ve insan gruplarına; üçüncü olarak da bu ikisi arasındaki ilişkiye, özellikle de insanların kolektif kimliklerin unsurlarını kendi benzersiz kişisel kimlikleri içine nasıl yedirdiklerine"¹⁵ olmak üzere üç yönden atıfta bulunur. Toplumsallık ve aidiyet ihtiyacına ya da anlam arayışına yanıt verme iddiasıyla ortaya çıkan, fakat bu ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalan kimliklerin¹⁶ yerine; bireyler, toplumsal hayatta bir düzen tesis edebilmek için daha kapsayıcı ve bütünleştirici bir kimliğe ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaca cevap veren kimlik, siyasal bir form kazanana kadar etnik bir görünüm sergiler. bir siyasal kurumun çatısı altında yaşamın başlamasıyla birlikte ise "ulusal kimlik" olarak belirginleşir. Böylece "etnisite ve milliyetçilik sosyal ve kültürel kimliklendirmenin temel kaynakları ve biçimleri olarak nitelendirilmiştir.¹⁷" Ulusal kimlik, öteki kolektif kimlik biçimlerine oranla yalnızca kapsayıcı bir yapı sunmakla kalmaz; aynı zamanda bu kimliklerin farklı öğelerini bünyesinde toplayarak yeniden şekillendirir. Böylece karşımıza *ulus* kavramı çıkar. Ulus, Anthony D. Smith'e göre, "tarihî bir toprağ/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihî belleği, kitlesel bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun, adı¹⁸" olarak tanımlanabilir. Bu kapsayıcılık, ulusu meydana

¹² Smith, Milliyetçilik: Kuram-İdeoloji-Tarih, s. 34

¹³ Özkırımlı, s. 52

¹⁴ Handler, s. 34

¹⁵ Handler, s. 28

¹⁶ Bora, s. 10.

¹⁷ Brubaker, Farklılık Zeminleri, s. 141

¹⁸ Smith, Milli Kimlik, s. 32. Brubaker, Fransız ve Alman Yurttaşlık kavramları üzerinden ikili bir tasnife dayalı tanıma gider. Brubaker'a göre, Fransız ulus anlayışı, devletin kurumsal ve bölgesel çerçevesi ile ilişkili ahlaki ve yasal temellere dayanan bir insan topluluğunu ifade ederken ve böylece siyasi bir kavrama indirgenirken, Alman ulusçuluğu, siyasi bir kavram olmaktan ziyade sosyolojiktir ve Alman siyasi kurumlarını önceleyen, organik; kültürel, dilsel ve kan bağıyla dayalı etnokültürel bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar. Brubaker, *Citizenship*, s.1,48. Brubaker'ın yaptığı bu tasnif, Hans Kohn'un doğu ve batı ulusçuluğu tipolojisi-

getiren bireylerin sahip oldukları diğer kimlikleri, ulusal kimliğin belirlediği çerçevede içinde yaşamalarına ve anlamlandırmalarına olanak tanır. Öte taraftan ulus, ulusçuluk ve kimlik sosyolojik birer kavram olarak hukukun, toplumu düzenleyici diğer kural setleri ile sistematik bir biçimde uygulanması, işlevini yerine getirebilmesi ile doğrudan ilişkilidir. Hukuk kuralları öte taraftan diğer kural setlerinden farklı olarak siyasal bir iktidar aracılığı ile ortaya konur.

Egemen, bir siyasal iktidar öznesi olarak toplum ile ayrışarak ortaya çıktığında kural koyma ve koyduğu kuralları yaptırımlarla bağlayarak uygulama yetkisine sahip olur. Fakat toplumu düzenleyen kurallar yalnız egemenin koyduğu kurallardan ibaret değildir. Modern hukuk sistemi içerisine dahi örf ve adet hukuku olarak dahil ettiğimiz ve tarihsel bir belleğin ürünü olan toplumun devamlılığını amaçlayan kural setleri de işlevini korumaya devam eder¹⁹. Siyasal iktidar bu kuralları ve bu kuralları ortaya çıkaran toplumsal belleği, kimlik örüntülerini, tarihsel olayları görmezden gelmesi beraberinde meşruiyetini tehlikeye atma riskini getireceği için mümkün değildir. Bu bağlamda siyasal iktidar ancak toplumun kültürü ile uyum içinde olan kurallar koymakta özgürdür. Öte taraftan siyasal iktidarın, yalnız düzenleyici işlevi olan değil aynı zamanda kendi iktidarını pekiştirmek ve devam ettirmeye yönelik de hukuk yaratması gerekir ve hatta ortaya koyduğu düzenleyici kuralların birincil amacı da budur²⁰. Böylece meşruiyet ekseninde hukuk, kültür ile çatışır, uzlaşır, paralel hareket eder ve sürekli olarak değişim geçirir.

Çatışma ve uzlaşma sürecinin ortasında ise tarihsel bağları üzerinde hareket eden, dönüşen kimlik olgusu yatar. Hukuk ile ortak köklere sahip olan kültür ve bu kültürün bir ürünü olarak öznenin kendi varoluşunu tanımlayabilmesini sağlayan kimlik olgusu bir bireyin toplumu oluşturan diğer bireyler tarafından hangi durumda nasıl davranacağını ve davranışlarının olası sonuçlarını öngörebilmesini sağlar ve böylece sağladığı öngörülebilirlik sayesinde düzenleyici bir kural gibi davranarak toplumsal düzenin sağlanmasına yardımcı olur²¹. Bu bağlamda sosyolojik bir kavram olarak kimlik, hukuk mevhumu ile sürekli olarak etkileşir ve karşılıklı olarak

nin devamı niteliğindedir. Hans Kohn'un sınıflandırması ile ilgili olarak bkz. Kohn, *The Idea of Nationalism*.

¹⁹ Sümer, s. 316

²⁰ Topuzkanamış, s.1843

²¹ Bauman, s.31

birbirlerini değiştirdikleri bir sürece dahil olur²².

Hukukun bu sürekli değişimi toplumdan bağımsız olarak gerçekleşmez. Tarihçi Hukuk Okulu'nun kurucusu olarak kabul edilen Savigny'e göre, hukukun tarih boyunca bir halkın ihtiyaçlarına ve isteklerine bağlı olarak geliştiğini fakat daima bir ulusa ait olma özelliğini koruduğunu savunur²³. Bu bağlamda hukuk hiçbir zaman evrensel olamayacak kadar öznel bir olgudur²⁴. Çünkü toplumun kendi kimliğini oluşturan kurallarından doğmuştur ve bu kurallar ile karşılıklı ve sürekli bir etkileşim halindedir. Toplumun, tarihsel belleği bu anlamda normlar hiyerarşisinin etrafını saran şekilsiz bir bulut tabakası gibidir. Maddi bir yapısı vardır fakat ele gelmez, kontrol edilemez ve şekillendirilemez²⁵. Kültür ve dolayısı ile kimlik bu bağlamda bir toplumun etnik bir görünüm sergilemesi için olmazsa olmaz bir olgudur. Hukuk ile ortak köklere sahip olan kültür ve bu kültürün bir ürünü olarak öznenin kendi varoluşunu tanımlayabilmesini sağlayan kimlik olgusu böylece bir bireyin toplumu oluşturan diğer bireyler tarafından hangi durumda nasıl davranacağını ve davranışlarının olası sonuçlarını öngörebilmesini sağlar ve böylece sağladığı öngörülebilirlik sayesinde düzenleyici bir kural gibi davranarak toplumsal düzenin sağlanmasına yardımcı olur. Öte taraftan hukukun şekillenmesi için bir kaynak halini alır.

Çalışmamızın amacı bu bağlamda hukukun şekillenmesinde oldukça önemli birer role sahip, kimlik, ulus ve ulusçuluk kavramlarını açıklayarak literatürdeki yerlerini belirlemek ve farklı paradigmalara bağlı olarak bu kavramların görünüm biçimlerini ortaya koymaktır. Erözden, ulus ve ulusçuluğa dair tartışmalarda hukuki bir bakış açısının zorluklarından ve hukuki yaklaşımların bu kavramları statik bir biçimde sabit birer veri olarak ele alıp sosyolojik yönlerini ıskaladıklarını vurgular²⁶. Bu bağlamda

²² Mirza Ahundov'a göre hukuk sürekli olarak değişir ve sabit kalması mümkün değildir, çünkü toplumsal gereklilikler değiştikçe hukuk da bu değişimleri takip etmek zorundadır. Ahundov, hukukun sürekli dönüşüm içinde oluşunu şu şekilde açıklar; "*Hukuk öyle bir bilim ki yüzyıllar geçmeden, sayısız denemeler olmadan, çok sayıda beynin katılımı gerçekleşmeden temel bulması söz konusu olamaz; tüm bunlardan ötürü de tam mükemmelliğe varmak hiçbir zaman olanaklı değildir. Hukuk bilimi yeni koşullara, her çağın gereklerine göre sürekli değişiklikleri, iptalleri, eklemeleri, kısıtlamaları gerektirir.*" Ahundov, 2014, s. 164

²³ Savigny, s.19; Acar, s.69

²⁴ Acar, s.83

²⁵ Sümer, s.315

²⁶ Erözden, s. 46

hukukun bu kavramlar ile ilişkisi ortaya konarken hem hukukun hem de bu kavramların değişken oluşlarının göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu açıdan kavramların dinamik yapısını göz önünde bulunduran bir tahlil gerçekleştirme niyeti ile bu kavramların tanımları üzerine daha sonra ise bu kavramlar üzerinden farklı yaklaşımların ortaya koyduğu bakış açılarını değerlendirmeye çalışacağız.

I. ETNİK KİMLİK, ULUS VE ULUSÇULUK KAVRAMLARI

Etnisite ve etnik kimlik kavramları, bireyin toplum içinde kuşatılışını ve “öteki” ile arasına çektiği sınırı ifade ettikleri ölçüde, ulusçuluk çalışmaları bakımından temel bir önem taşır²⁷³⁰. Etnisite, antik çağlardan itibaren toplumların bünyesinde gözlemlenebilen bir nitelik olmakla birlikte, literatürde modern çağa ait bir kavram olarak değerlendirilen ulus fikrini önceleyen bir kimlik formu olarak da ele alınmaktadır. Bu sebeple etnisite, uluslaşma sürecinde toplumun bir önceki basamağı olarak konumlanır. Öte taraftan etnisite aşılın bir basamak olmaktan ziyade ulus içinde de varlığını devam ettirir. Smith’e göre etnik kimlik, “... mefhumu dışarıdakilere engel olan farklardan çok grubun üyelerini birleştiren, paylaşılan unsurlara bağlılık ve teslimiyet ile ortaya çıkan...”²⁸ bir aidiyet türüdür; kültürel doku ve tarihsel miras, kan bağı gibi unsurlar üzerinden “biz” hissiyatını üretir ve grubu diğer gruplardan ayıran bir sınır inşa eder²⁹. Hans Kohn ise ulusu, kendisini geçmişle bağlı hisseden ve kimliğinin bu geçmişe ilişkin olgular tarafından belirlendiğine inanan bireylerin oluşturduğu; bu bağlılıktan güç alan siyasal bir egemenliğin var olduğu toplumsal form olarak tanımlar³⁰. Kohn’a göre ulusçuluk da bireylerin ait olma duygusunu besleyen ortak kimliğin siyasal bir karşılık kazanması ya da siyasal bir unsura dönüşmesi yönündeki çabayı ifade eder³¹.

Yukarıdaki tanımlardan hareketle ulus ile etnisite arasındaki ayrımın, temelde siyasal alanda etkinlik düzeyinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu

²⁷ Smith, Ulusların Etnik Kökeni, s. 77

²⁸ Smith, Ulusların Etnik Kökeni, s. 78.

²⁹ Öte taraftan Handler’a göre kolektif kimliklerin analiz edilmesi açısından kimliğin temel, başat ve değişmez bir role sahip olduğuna yönelik anlayış ile kimliklerin tarihsel inşalar olduğu ve tekrar tekrar inşa edildiklerini ifade eden görüş arasında gerilim vardır. Handler, s.29. Kimlik tartışmalarına bağlı olarak benzer bir gerilim ve ayrışma çalışmamızda göstermeye çalıştığımız üzere ulus ve ulusçuluk kavramları içinde mevcuttur.

³⁰ Kohn, Rise of German Nationalism, s. 462.

³¹ Kohn, The Nature of Nationalism, s. 1009.

nedenle etnik kimliğin siyasal bir olguya dönüşmesi, başka bir ifadeyle etnisite ile ulus arasındaki geçiş, doğrudan zamanın akışına bağlı bir zorunluluk olarak değil, belirli toplumsal ve siyasal kırılmaların ürünü olarak gerçekleşir. Öte taraftan etnisite ve etnisiteye bağlı milliyetçiliği öte yandan salt kültürel bir alan içinde sıkışıp kalmış toplumsal olgular olarak değerlendirmek mümkün değildir. Bu olgular aynı zamanda siyasal alan içinde de varlık gösterirler. Nitekim modern anlamda ulus kavramına karşılık gelebilecek sadakat, toplumsal aidiyet hissi gibi nüvelerine tarihin görece erken dönemlerinde dahi rastlanabilmesi, bu ilişkinin kronolojik bir evrimden ziyade olayların ve koşulların belirleyiciliğiyle şekillendiğini gösterir. Bu bağlamda toplumların etnisite ile uluslaşma arasındaki geçişi birbirinden farklı tarihsel eşiklerde gerçekleştirdiğini ileri sürmek mümkündür

Ulus kavramının farklı coğrafya ve insan topluluklarında benzer anlam alanları içinde ifade ediliyor olması, ulusun farklı görünüş biçimlerine sahip olmakla birlikte evrensel bir yön de taşıdığını gösterir. Nitekim ulusun ortak ve evrensel bir boyutunun bulunduğunu kabul etmek, ulusları meydana getiren unsurların, en azından temel düzeyde, benzer nitelikler sergilemesini gerektirir. Bu sebeple, ulus kavramı her toplumda farklı anlam katmanlarıyla örülü bir biçimde ortaya çıksa dahi onu toplumlar arasında müşterek olarak bulunan öğelere sahiptirler.

Ulusları oluşturduğunu söyleyebileceğimiz parçalara (birey, aile, kimlik, ortak mitler, tarihi miras, ortak ülküler, anayurt...) ve ulusların tarihsel kökenlerine baktığımızda etnik kimliklerin aslında ulus kümesinin elemanlarının tamamını kapsayan alt kümeler olduklarını görebiliriz çünkü aynı parçalara sahip bir görüntü sergileyen bu iki kavram açısından farklılık toplumun oluşturduğu siyasi yapının niteliği ile görünüm kazanır. İlkel ve siyasi yapıdan yoksun bir görüntü sergileyen bu alt kümeler günümüz modern ulusları için bir ön basamak işlevini yerine getirir. Ulus ile yakın özellikler sergilerler fakat ulustan farklı olarak ortak toplumsal bilinci temsil etme rolünü üstlenecek siyasi bir üst yapıya sahip değildirler.

Etnisite temel olarak kuşaktan kuşağa aktarılan, belirli kalıplar çerçevesinde biçimlenmiş davranış örüntüleri ve özgün bir toplumsal yapı ile ortaya çıkar³². Bununla birlikte, etnik topluluklar genellikle kurumsallaşmış siyasal yapılar bakımından eksiklik gösterirler³³. Eğer belirli kurumlara

³² Gumilev, Halkların Şekillenışı, s. 127.

³³ Smith, Milliyetçilik: Kuram-İdeoloji-Tarih, s. 24.

sahiplerse, bu yapılar genellikle sınırlı bir etkiye sahiptir ve çoğunlukla yalnızca danışma niteliğinde kararlar alabilen, uygulama gücünden yoksun oluşumlar olarak kalırlar.

Toplumun siyasallaşması ve bunu izleyen süreçte devletleşebilmesi için, öncelikle kolektif bir benlik inşa etmesi; bu benliğin hem içeride (örneğin mezhepsel ayrışmalar ya da etnik toplumu oluşturan parçalardan biri) hem de dışarıda tehdit olarak kodlanabilecek bir “öteki”nin varlığı üzerinden etnogenez sürecinin ortaya çıkması gerekir. Etnogenez, bir etnik topluluğun tarih sahnesine çıkışından yok oluşuna kadar uzanan oluşum ve dönüşüm sürecini ifade eder³⁴. Gumilev’e göre etnik topluluklar, tarihsel süreçte birbirinden bağımsız toplulukların karşılaşmasıyla meydana gelir; bu karşılaşmanın ardından asimilasyon, üstün olanı taklit etme ya da karşılaşılan topluluğa cephe alma gibi seçeneklerden birinin tercih edileceğini belirtir³⁵. Bu noktada devletin mahiyetine ilişkin Schmitt’in tespiti belirleyicidir: “Çünkü devlet, dost ve düşman ayrımını bir bütün olarak kendi içinde veren örgütlenmiş siyasal birliktir”³⁶. Dolayısıyla etnik kimliğin teşekkülü, bir yandan topluluğun diğer topluluklarla arasına bir sınır çizmesini sağlarken, diğer yandan siyasallaşma sürecinde Schmitt’in ortaya attığı dost/düşman ayrımını kurabilme kapasitesinin kazanılmasına imkân verir.

Ulus kavramı, günümüz devleti bakımından güçlü bir kimlik üretme kapasitesi nedeniyle hâlen büyük ölçüde alternatifsiz görünse de uluslar birörnek yapılardan ziyade her biri kendine özgü özellikler taşıyan oluşumlardır. Uluslar arasındaki farklılık, onları meydana getiren öğelerin farklı toplumlarda farklı anlamsal içeriklerle yüklenmesinden kaynaklanır. Bu nedenle uluslar, çok sayıda etmenin iç içe geçtiği kompleks yapılardır³⁷. Söz konusu etmenler her ulusta aynı biçimde bulunmak zorunda değildir; bazı durumlarda fiilen mevcut bir nitelik olmaktan çok bir ülkü veya hedef olarak varlık gösterebilir. Bu çerçevede ulusu oluşturduğu ileri sürülen etmenler sabit değildir ve zorunlu (sine qua non) bir karakter taşımaz. Anthony D. Smith’e göre, bir ulusu oluşturan temel öğeler; özgün bir ad, ortak mitolojiler, paylaşılan bir tarihsel geçmiş, kendine has bir halk kültürü, “anavatan” olarak

³⁴ Gumilev, *Halkların Şekillenışı*, s. 484.

³⁵ Gumilev, *Halkların Şekillenışı*, s. 326.

³⁶ Schmitt, s. 60.

³⁷ Smith, *Milli Kimlik*, s. 33.

görülen bir coğrafyada yaşama durumu ile ortak yasalar ve geleneklerdir³⁸. Ulusçuluk, bu unsurlarla sıkı bir ilişki içindedir; zira bu ögeler, ulusçuluk ideolojisi tarafından korunması gereken temel değerler arasında görülür. Öte yandan, Gellner'e göre ulusçuluk, bu tür özellikleri taşıyan ya da bu özelliklerle kendini tanımlayan bir topluluğun yaşadığı coğrafi alanla, mevcut devletin siyasi sınırlarını örtüstürme çabasını ve böylece homojen bir ulus-devlet yaratma idealini temsil eder³⁹.

Ulusçuluk, Ernest Gellner'in modernist çerçevede onu siyasi sınırlarla coğrafi sınırların çakıştırılması ülküsü olarak tanımlayan dar kapsamlı yorumundan daha geniş bir olguyu ifade eder ve toplumsal hayatı çok yönlü biçimde etkiler⁴⁰. Nitekim Gellner, ulusçuluğu yalnızca siyasi bir hedefe indirgemez; bununla birlikte bireylerin eylemlerini, düşünüş biçimlerini ve hayat tasavvurlarını kimlik kaygıları doğrultusunda şekillendirmeleri olarak da kavrar ve bu boyutu "gündelik ulusçuluk" şeklinde adlandırır⁴¹. Bu yaklaşım, ulusçuluk olgusunun tarihi boyutunu anlamak bakımından açıklayıcıdır. Zira ulusçuluk, gündelik yaşam pratikleri içinde yeniden üretilebilmesi ölçüsünde, belirli biçimlerde tarihin farklı dönemlerinde de görünür olabilen bir olgu niteliği taşır. Bununla birlikte modern çağ, iletişim ve hareketlilik imkânlarının genişlemesi sayesinde "öteki"nin varlığının daha önce hiç olmadığı kadar kolay fark edilebildiği bir bağlam yaratır; bu durum ulusçuluğun modern döneme özgü yoğunluğunu ve işlevini güçlendirir.

Ulusçuluk kavramı yeni çağda tartışmasız biçimde yer edinmiş olmakla birlikte, tam anlamıyla kavramsal ve ideolojik ağırlığını 19. yüzyılda kazanmıştır. Zira modern dönemde ulusçuluk, bir ideoloji olarak tarih sahnesine çıkarken, etnik kimlikten doğan kaygılar ulus-devletlerin bünyesinde varlığını sürdürmekte; uluslar da kendilerini artık kolektif bir özne olarak tanıma ve kimliklerinin farkına varma aşamasına ulaşmış bulunmaktadır. Bununla birlikte ulusçuluk, tarihsel izleri takip edilebilen bir olgu olması bakımından yalnızca modern çağa özgülenemez. Nitekim etnik toplulukların bilinç sahibi olmayan "ilkel" uluslar olarak görülmesinde teorik bir sakınca bulunmadığı kabul edildiğinde, bu toplulukların "farkında olmaksızın" etnik saiklerle gerçekleştirdikleri kimi eylemler de ulusçuluğun erken tezahürleri olarak

³⁸ Smith, Milliyetçilik: Kuram-İdeoloji-Tarih, s. 26.

³⁹ Gellner, Uluslar, s. 71.

⁴⁰ Gellner, Milliyetçiliğe Bakmak, s. 59.

⁴¹ Gellner, Uluslar s.140.

yorumlanabilir. Bu nedenle ulusçuluk, ani ve travmatik tarihsel kırılmaların bir anda ortaya çıkardığı bir kavramdan ziyade, farklı dönemlerde farklı yoğunluklarda biçimlenerek evrilen bir olgu olarak değerlendirilmelidir.

Ulusçuluk kavramı üzerinde genel geçer bir tanımda uzlaşmaya varılamamış olmakla birlikte, modern anlamıyla bilinen en eski kullanımlarının 18. yüzyıla uzandığı kabul edilmektedir. Nitekim kavrama ilk kez Alman filozof Johann Gottfried Herder ile Fransız Abbé Augustin de Barruel'in metinlerinde rastlanır. Bu çerçevede ulusçuluk, bugün kavradığımız içerik ve kapsamını esasen son birkaç yüzyıl içinde kazanmıştır⁴². Kavramın 18. yüzyıl Avrupası'nda anlam dünyası genişlerken, eski düzen ve gelenekler de özellikle sanayi devrimi ile kırsaldan kentlere yönelen göç süreçlerinin etkisiyle toplumsal hayatta çözülmeye başlamıştır⁴³. Bu koşullarda ulusçuluk, aşınan geleneksel bağların yerine yeni bir aidiyet çerçevesi sunabildiği ölçüde yeni anlam katmanları edinmiştir. Böylece ulusçuluk, ulusların oluşum süreçlerini, ulusa aidiyet ilişkisini ve ulusun semboller aracılığıyla temsil edilmesini betimleyen bir çerçeve olmanın ötesine geçerek ideolojik bir forma da bürünmüştür⁴⁴.

Ulus ve ulusçuluğun, modernite ile birlikte siyasal alanın içine başat aktörler olarak dahil olmaları ile birlikte bu kavramlar, literatürde birbirinden oldukça farklı perspektiflerle ele alınan inceleme alanları hâline gelmiştir. Bu çeşitlilik, yazarların kavramlara yükledikleri anlamların ve benimsedikleri teorik pencerenin çeşitliliğine bağlı olarak, ulus ve ulusçuluğun çok çeşitli görünüm biçimlerine bürünmesine yol açar; dolayısıyla söz konusu kavramlar, analiz bakımından kaygan ve tartışmalı bir zeminde konumlanmaktadır. Öte taraftan, ulus ve ulusçuluk olgularının nasıl anlaşılması gerektiği yazarın bakış açısına göre değişse de, bu kavramları açıklama ve anlamlandırma girişimleri belirli soru kümeleri etrafında yoğunlaşma eğilimindedir.

Zaman içerisinde bu farklı görüşler üç temel kuramsal çerçevede sınıflandırılmıştır: ilkçilik, modernizm/araçsalcılık ve etnik-simgecilik.⁴⁵ Bu ana kategoriler, kendi içlerinde farklı alt yönelimlere ayrılarak kuramsal çeşitliliği günümüze dek sürdürmüştür.

⁴² Smith, Milliyetçilik: Kuram-İdeoloji-Tarih, s. 15.

⁴³ Kohn, The Idea of Nationalism, s. 455.

⁴⁴ Smith, Milliyetçilik: Kuram-İdeoloji-Tarih, s. 15.

⁴⁵ Özkırımlı, s. 75

II. ULUS VE ULUSÇULUĞA DAİR ÜÇ ANA YAKLAŞIM

Ulus ve ulusçuluğa dair çalışmaların üç ana paradigmaya ayrıştıran görüş farklılıklarının temelinde ulus-devletin ortaya çıkışına bağlı olarak ulus ve devlet kavramlarından hangisinin bir diğerini öncelediği tartışması önemli bir yer tutar⁴⁶. Bu bağlamda ileride göreceğimiz üzere ulus kavramının devleti öncelediği görüş, ilkçi yaklaşımken bu yaklaşımın karşısında modernistler; ikisinin arasında bir yol olarak ise etnik-simgeli yaklaşım bulunur⁴⁷.

A. İlkçiler

İlkçi görüşe göre etnisite neredeyse ulus ile eş anlamlıdır ve bu kavramlar tarihsel birer sabittir ve değişmez kalıpları vardır. Bu görüş etnisitenin ve etnisite ile eş tuttuğu ulusların ve ulusalcılıkların tarih boyu değişmez kalıplar olarak var olduğunu savunur. İlkçilik daima kaybolan öze dönüş, mistik bir altın çağ ve yozlaşmadan kaçış vurgusu ile kendisini gösterir⁴⁸. Bir kuram olmaktan çok ideolojik yönleri ile ön plana çıkan ilkçi görüş kendi içinde, doğalcı, sosyo biyolojik ve kültürel olmak üzere üç ayrı başlık altında inceleyebiliriz.

Etnisitenin değişmez, duyu organlarımız gibi doğuştan gelen bir özellik olduğunu savunan doğalcılara göre farklı etnik kimliklere sahip olmamız doğal bir gerekliliktir ve etnik toplumların hepsinin dünya üzerinde bir misyonu, görevi ve çizilmiş sınırları içinde bir kaderi vardır ve kendilerinden olmayanı dışlama eğilimi içindedirler⁴⁹. Doğalcı görüşe göre uluslar tarihin en başından beri vardılar⁵⁰. Bu çerçevede, doğalcı yaklaşım özellikle etnik topluluklar ile ulus kavramlarını tarihsel bağlamdan kopararak eşdeğer görme eğilimindedir⁵¹. Bu görüş, ulusun tarih boyunca değişmeden varlığını sürdürdüğünü; olası bir değişimin ise yalnızca yozlaşma yoluyla gerçekleşebileceğini ileri sürer. Bu şekilde ulus, zamandan ve tarihten bağımsız, aşkın bir varlık haline getirilir ve geçmişte yaşamış ya da gelecekte yaşayacak her birey, bu ulusun doğal bir üyesi olarak değerlendirilir. Bu perspektiften hareketle, ilkçi yaklaşım, ulusçuluğa dair bakış açısıyla etnik ve ırksal temelli ideolojilere teorik bir

⁴⁶ Erözden, s.74

⁴⁷ Erözden, s.74-75

⁴⁸ Smith, Milliyetçilik: Kuram-İdeoloji-Tarih, s. 76.

⁴⁹ Özkırmı, s. 82.

⁵⁰ Smith, Milliyetçilik: Kuram-İdeoloji-Tarih, s. 77.

⁵¹ Erözden, s. 75.

zemin sunar.

Smith'in terminolojisinde "daimiciler", doğalcı yaklaşım içerisinde konumlanmalarına rağmen radikal bir duruş sergilemeyen bir eğilim olarak tanımlanır. Bu yaklaşıma göre uluslar, zorunlu olarak "doğal" yapılar olmayıp, insan topluluklarının tarihsel süreç içerisinde şekillenerek günümüze ulaşan biçimleridir.⁵² Daimici yaklaşım, iki ayrı biçimde karşımıza çıkmakla birlikte, her iki formda da temel vurgu süreklilik ilkesine yöneliktir. Bu çerçevede ulusların tarihsel olarak uzun süredir var olduğunu kabul ederler; ancak, ilkçilerin aksine, bu varoluşu doğal bir zorunluluk olarak görmezler⁵³.

Sosyo-biyolojik yaklaşım ise, insanlardaki üreme güdüsünün bireyleri akrabalık ve hısımlık bağları doğrultusunda yönlendirdiğini ve bu güdülerin etnik toplulukların ortaya çıkışında belirleyici olduğunu öne sürer⁵⁴. Bu bakış açısına göre etnik topluluklar, biyolojik anlamda çok geniş aileleri temsil eden yapılardır. Doğalcı yaklaşıma temel teşkil eden biyolojik etkenler, sosyo-biyolojik görüş açısından açıklayıcı bir dayanak oluşturur. Berghe'ye⁵⁵ göre etnik ve ırksal hassasiyetler, bireyde mevcut olan akrabalık hissini doğal bir uzantısı olarak ortaya çıkar. Ona göre, etnosentrizm ve ırkçılık, bireylerin yakınlarına öncelik tanıma eğilimini ifade eden nepotizmin daha geniş bir yansımasıdır. Berghe bu bağlamda, insanlarda tıpkı birçok canlı türünde olduğu gibi, genetik olarak daha yakın olan bireylere karşı daha güçlü duygusal ve davranışsal tepkiler verme eğiliminin biyolojik bir yönelim olduğunu savunur.

Kültürel ilkçilik ise, bireyin topluma yönelik bağlılığını, başka bir olgudan türetilmemiş, tarihsel kökeni izlenemeyecek kadar eski ve doğuştan gelen bir sadakat biçimi olarak değerlendirir⁵⁶. Bu bağlılıkların yarattığı duygular, anlatılamaz nitelikte olup daha çok içsel ve tinsel bir düzlemde hissedilir. Kültürel ilkçilik açısından etnisiteye yönelik bağlılık, büyük ölçüde duygusal bir yönelim olarak görülür⁵⁷. Bu yönelim, kimi zaman aşırılık içeren ideolojik yaklaşımlara da kaynaklık edebilir. Bu bağlamda, ilkçiliğin karşısında konumlanan araçsalcı ve modernist görüşler, etnisiteyi

⁵² Özkırımlı, s. 85.

⁵³ Smith, Milliyetçilik: Kuram-İdeoloji-Tarih, s. 75.

⁵⁴ Berghe, s. 18.

⁵⁵ Berghe, s. 18.

⁵⁶ Smith, Milliyetçilik: Kuram-İdeoloji-Tarih, s. 78-79.

⁵⁷ Özkırımlı, s. 89.

daha çok stratejik, tarihsel ve sosyopolitik bağlamda değerlendiren alternatif yaklaşımlar olarak öne çıkar.

B. Araçsalcılar ve Modernistler

Araçsalcı görüş, kimlik ve kültür olgularını göz ardı etmemekle beraber, ulus ve ulusçuluk kavramlarını ussal, siyasi ve modern olarak niteler⁵⁸. Uluslar ve ulusçu fikirler birer amaç uğruna üretilmiş modern döneme ait kavramlardır. Ulusları ve buna bağlı olarak ulusçu fikirleri özellikle sanayi devrimi ile birlikte dönüşen toplumun taleplerini karşılayabilmek için ortaya çıkmış birer kavram ve fikir olarak gören bu görüş de kendi içinde çeşitli alt dallara ayrılır.

Psiko-araçsalcılara göre insanların bir kimlik ihtiyacı vardır ve ulusçuluk bu ihtiyacı karşılamak üzere ortaya çıkmıştır. Evinden ayrılan, göç eden dağılan aileler ve toplumlar bu görüşe göre ulusçuluk sayesinde geçmişleri ile bağ kurma imkânına kavuştukları gibi kendilerini tanımlama konusunda da tatmin edici bir kimlik elde etmiş olurlar⁵⁹.

Modernist yaklaşım, araçsalcı paradigmayı benzer şekilde, ulusçuluğun tarihsel kökenlerini göz ardı ederek bu olguyu yalnızca modern dönem ve sanayi toplumu ile ilişkilendirir. Gellner'e göre, "*Ulusçuluk, karmaşık ve sürekli değişen zincirleme ilişkiler içerisindeki belirli bir iş bölümü türünden doğmaktadır*"⁶⁰. Bu bağlamda ulusçuluğun temel işlevi, sanayi toplumunun doğasında bulunan akışkanlık ve hareketliliğe rağmen toplumsal uyumu ve bütünlüğü korumaktır; bunu da toplumu homojenleştirerek ve iş bölümüne dayalı yapıyı dengeleyerek gerçekleştirir.

Gellner bu kavramları kapitalist üretim süreçlerinin yararına olarak ortaya çıkmış/çıkarılmış kavramlar olarak görür. Teknolojinin gelişmesi, yeni üretim araçlarının ortaya çıkışı ve en nihayetinde sanayi devrimi ile birlikte tarım toplumuna göre oldukça farklı bir toplum türü ortaya çıkmıştır. Toplum deyim yerindeyse bir tarım ülkesinden endüstri ülkesine taşınmıştır⁶¹. Sürekli yeniliğe, sürdürülebilirliğe ve üretimde sürekli artışa yönelik bu toplumda ekonomik büyüme meşruluğun önkoşulu haline gelmiştir. Toplum siyasi sınırlar içerisinde devletin sahip olduğu çeşitli araçlarla yeknesaklaştırılır

⁵⁸ Smith, Milliyetçilik: Kuram-İdeoloji-Tarih, s. 83.

⁵⁹ Breuilly, s. 154.

⁶⁰ Gellner, Uluslar, s. 99.

⁶¹ Öksüz, s. 215.

bireyler etnik köken ve kültürlerine bakılmaksızın devletin onlara sunduğu kimlik sayesinde üretim sürecinde kullanacakları bilgiye sahip olur deyim yerindeyse makineleşirler. Bu makineleşme süreci kapitalist üretimin bir yan ürünü olmakla birlikte etnik farklılıkları siyasi sınırlar içerisinde siler. Böylece Gellner'e göre tarihte ilk kez toplum içinde yüksek bir kültür bütün toplumu kapsamayı başarır⁶².

Benedict Anderson, Hayali Cemaatler adlı çalışmasında, ulusu matbaa kapitalizminin etkisiyle şekillenen bir yapı olarak ele alır ve bu bağlamda ulusçuluğun doğuşunu incelerken Araçsalcı Paradigmanın görüşlerini açık biçimde yansıtır. Anderson'a göre uluslar, yazılı kültürün özellikle de matbaanın yaygınlaşmasıyla birlikte, insanların ortak bir dil ve anlatı etrafında birleşmeleri sonucu hayal edilen topluluklar olarak oluşmuştur. Anderson'a göre, çağdaş milliyetçilik, yaklaşık iki yüzyıllık tarihsel bir dönüşüm sürecinin sonucunda şekillenmiştir⁶³. Yazar, “resmî milliyetçilik” kavramını, başlangıcından itibaren imparatorluk ve hanedanlık çıkarlarını korumayı amaçlayan, bilinçli ve savunmacı bir politika olarak tanımlar. Ancak bu politika, zamanla toplumsal bir meşruiyet ve görünürlük kazandıkça, özellikle 19. yüzyıl başlarında Prusya'nın askerî reformlarıyla başlayan dönemde, farklı siyasal ve toplumsal yapılar tarafından da benimsenebilecek bir model hâline gelmiştir. Anderson, bu milliyetçilik biçiminin en temel ve sürekli özelliğinin “resmî” niteliği olduğunu; yani devlet kökenli olup, öncelikli olarak devlet çıkarlarına hizmet etmeye devam ettiğini ifade eder.

Her ne kadar değişik açılardan ele alınsa da araçsalcı yaklaşımın ulus kavramına ilişkin tutumu genellikle indirgemeci ve tek boyutlu olarak değerlendirilir. Bu görüşe göre, ulus kavramının kökeninde, sınıf mücadelesi ve egemen sınıfın toplumsal konumunu pekiştirme çabası yer almaktadır. Araçsalcı kuram çerçevesinde, ulus olgusu bir ideolojik araç olarak değerlendirilir; bu araç, mevcut iktidar ilişkilerini sürdürmeyi amaçlayan stratejik bir üretimdir. Bu yaklaşımın önemli savunucularından Paul R. Brass, ulusu, siyasal örgütlenmeye evrilmiş bir etnik topluluk biçiminde tanımlar ve ulusal kimliklerin, sınıf temelli çatışmalar sonucu ortaya çıkan, dolayısıyla dönüştürülebilir ve geçici yapılar olduğunu ileri sürer⁶⁴.

Araçsalcı yaklaşımla benzer bir çizgide yer alan modernist düşünce de

⁶² Gellner, *The Coming of Nationalism*, s. 135

⁶³ Anderson, s. 178.

⁶⁴ Brass, s. 85.

ulus ve ulusçuluk kavramlarını tarihsel olarak yeni ve modern döneme özgü oluşumlar olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre, ulusçuluk olgusu ulusları doğurmuş; yani, uluslar ulusçuluktan önce değil, onun sonucunda ortaya çıkmıştır. Modernist perspektif, antik dönemlerde ulusçuluk fikrinin gelişmesini mümkün kılacak toplumsal ve teknolojik araçların mevcut olmadığını vurgular⁶⁵. Toplumsal dönüşüm süreçlerini merkeze koyan modernist kuramcılar, bu dönüşümün çeşitli boyutlarına odaklanan teoriler aracılığıyla ulus ve ulusçuluk olgusunu çözümlenmeye çalışmışlardır.

Marksist açıdan ulusu toplumların yaşadığı kapitalist dönüşümün bir sonucu olarak gören modernistlere göre ulus, kapitalizmin gelişmesi ile birlikte toplum içinde ortaya çıkan dengesizliğin bir sonucudur. Ekonomik dönüşümü temel alan yazarlardan Tom Nairn'e göre ulusçuluk, yeterli kalkınmayı sağlayamayan ülkeler, bir taraftan maddi ilerleme için uğraş verirken öte taraftan beklentilerin altında kalan başarıları yüzünden kapitalist üretim süreci ile ilerleme sağlamış *yabancılara* karşı sahip oldukları yegâne şey kimliklerine sarılmaları ile oluşmuştur⁶⁶.

Ulus olgusunu sosyolojik bir mühendislik ürünü olarak değerlendiren Eric Hobsbawm, bu olguyu siyasal bir dönüşümün ürünü olarak ele alır. Hobsbawm'a göre, bir ulusun temelini *icat edilmiş gelenekler* oluşturur⁶⁷. Bu gelenekler; tarihsel süreçten seçilerek öne çıkarılan semboller, ritüeller ve pratikler aracılığıyla inşa edilir ve böylece ulusal kimlik bu unsurlar etrafında şekillendirilir. Bu bileşenler kutsal birer ikon olarak toplumun ulusçu bir hareketlenme içine girmesine önyak olur. Hobsbawm'a göre tarihten alınan bu kutsal ikonlar, hayali bir cemaate somutluk katar. Kapitalizm öncesi popüler ve yarı resmi olan bu ikonlar veya gelenekler ulus ve ulusçuluk kavramlarını toplum içinde yaratabilmek için dışarıdan bir müdahaleye ihtiyaç duyar⁶⁸. Bu müdahaleyi gerçekleştirecek olan kapitalizm sonrası burjuva sınıfı olacaktır.

C. Etnik – Simgeçiler

İlkeçi ve araçsalcı yaklaşımlara alternatif olarak literatürde üçüncü bir perspektif olarak etnik-simgeselci görüş öne çıkar. Bu yaklaşım, ulusları bir yandan modern çağın bir ürünü olarak görürken, öte yandan onların etnik

⁶⁵ Özkırımlı, s. 103.

⁶⁶ Nairn, s. 92.

⁶⁷ Hobsbawm, s. 73.

⁶⁸ Roger, s. 74.

kimlik temelli tarihsel kökenlerine de dikkat çeker. Etnik-simgeci teori, bu yönüyle ulusları tarih boyunca değişmeden var olmuş yapılar olarak değerlendiren ilkçi anlayış ile ulus kavramını neredeyse bir manipülasyon ürünü gibi, sanayi devrimiyle birlikte toplumlara dayatılan bir üst yapı ögesi olarak gören araçsal ve modernist görüşlerin aşırı uçlarını dengelemeyi hedefler.

Etnik-simgeciler, ulusçuluk kavramını açıklarken etnisite olgusu üzerinde dururlar. Bu görüşü savunan yazarlara göre uluslar tarihsel gerçeklikler üzerinde şekillenerek var olur. Bu nedenle etnik-simgencilik görüş ulusların oluşmasını uzun bir tarihsel zaman dilimi içerisinde inceleme eğilimindedir⁶⁹. Geçmişten gelen mitlerin, kültürel alışkanlıkların, adetlerin bugünün ulus ve ulusçuluklarını oluşturduğunu savunarak özellikle araçsal ve modernist görüşler içerisinde gördüğümüz Eric Hobsbawn'ın *icat edilmiş gelenekler* teorisinin karşısında konumlanırlar.

Etnik – simgencilik kuramın öncülerinden John Armstrong'a göre etnik bilinç insanlığın çağlar boyunca geliştirdiği tarihsel ve siyasi örgütlenmelerine yön verdiği gibi ulusçuluk da etnik bilincin modern çağda ulaştığı aşamadan başka bir şey değildir⁷⁰. Bu bağlamda diyebiliriz ki John Armstrong ilkçi bir bakış açısına yaklaşarak etnik kimlik ve ulus kimliği arasındaki farklılığı sanıldığından daha önemsiz olduğunu iddia eder⁷¹.

Anthony D. Smith, John Armstrong'a benzer biçimde endüstri toplumunun gelişimine dikkat çeker; ancak etnik-simgeci paradigma içerisinde konumlanmakla birlikte, modernist yaklaşımla da örtüşen yönleri barındırır. Smith'e göre endüstri toplumunun yükselişiyle birlikte “bilimsel devlet” olarak adlandırılan yeni bir siyasal yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapı, belirli bir coğrafi alan üzerinde yaşayan toplumu kültürel açıdan homojenleştirmeyi hedefleyen ve bu doğrultuda modern teknolojik imkânları etkin biçimde kullanan bir devlet modelidir⁷². Bu bağlamda Smith, modernistlere yakın bir şekilde modern anlamda ulusçuluğun ortaya çıkışını yeni çağda başlatır. Smith'e⁷³ göre, ulusçuluk düşüncesinin açıkça ortaya çıktığı ilk bölge, 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başları arasında Batı Avrupa olmuştur.

⁶⁹ Özkırımlı, s. 204.

⁷⁰ Özkırımlı, s. 207.

⁷¹ Smith, Milliyetçilik: Kuram-İdeoloji-Tarih, s. 86.

⁷² Roger, s. 84.

⁷³ Smith, Milli Kimlik, s. 137-138.

Bununla birlikte yazar, 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın başlarına uzanan süreçte Avrupa’da özellikle İngiltere ve Hollanda’da, ayrıca Bohemya ile Polonya’da dini ve mesihçi özellikler taşıyan güçlü milliyetçi hareketlerin gözlemlendiğini ifade eder. Ancak “millet” kavramını nihai bir hedef olarak ele alan düşünce yapılarının, sembollerin ve mitlerin daha sonraki dönemlerde netlik kazandığını vurgular. Smith ayrıca 17. yüzyıldan itibaren “milli karakter” ve “milli deha” kavramlarına yönelik ilginin arttığını, 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise bu kavramların toplumlar tarafından daha geniş bir biçimde benimsendiğini öne sürmektedir.

Smith, ulusçuluğun modern dünyada şekillenmesinde entelektüellerin belirleyici etkisine özellikle dikkat çeker. Ona göre, ulus ve ulusçuluğa dair düşünsel çerçeveyi inşa eden, bu çerçeveye uygun sembolleri daha geniş anlamlarla donatarak ideolojik bir araç haline getirenler yine entelektüellerdir. Bu kişiler, içinde buldukları toplum adına hareket ederek, geçmişten devralınan sembol ve ritüelleri yeniden yorumlamış ve böylece ulusçuluğun kültürel temelini oluşturan bir öğreti ortaya koymuşlardır⁷⁴. Ayrıca Smith, ulus ve ulusçuluğu açıklarken sembollerin, kolektif anıların ve kültürel değerlerin merkezi bir rol oynadığını vurgular. Her ne kadar modernist bir yaklaşıma yakın dursa da ulusların tarihsel derinliğe sahip olduğunu savunur⁷⁵.

Anthony D. Smith’in görüşlerinden farklı olarak, etnik-simgencilik yaklaşımını benimseyen John Hutchinson, ulusçuluk kavramını bu paradigma çerçevesinde değerlendirir. Hutchinson’a göre, modern öncesi topluluklar tarafından yaratılan kolektif anılar ve semboller, yalnızca modern dönemden önce bazı etnik uyanışlara yol açmakla kalmamış, aynı zamanda belirli kurumlar aracılığıyla modern döneme de aktarılabilmıştır⁷⁶.

Etnik – simgencilik özünde modernist, araçsalcı ve ilkçi paradigmaların odağında yer alır. Etnik- simgencilik yazarlar her ne kadar diğer paradigmalardan birine yakınlaşılsalar dahi ulusları hem eski köklere sahip birer kavram hem de modern çağa ait görürler. Bu bağlamda ulus kavramı etnik- simgencilikler için çifte bir doğaya sahiptir⁷⁷. Öte taraftan etnik-simgencilere göre bu çifte doğaya sahip kavram, köklendiği etnisite ile ilişkili olmakla beraber etnisitenin deyim yerindeyse evriminin bir sonraki basamağı olmaktan daha fazlasını ifade

⁷⁴ Smith, Milli Kimlik s. 150.

⁷⁵ Smith, Ethno-Symbolism and Nationalism, s. 24.

⁷⁶ Smith Milliyetçilik: Kuram-İdeoloji-Tarih, s. 86.

⁷⁷ Smith Milliyetçilik: Kuram-İdeoloji-Tarih, s. 87.

eder⁷⁸.

Ulus ve ulusçuluk kavramlarını diğer yaklaşımlara kıyasla daha merkezi bir perspektiften ele alan etnik-simgeli yaklaşım, bu olguların tarihsel temellerine ve ulusçuluğun kültürel-psikolojik boyutlarına odaklanan bir analiz sunar. Etnik-simgelcilik, özgün bir kuram inşa etme çabasından ziyade, mevcut paradigmlar arasında bir köprü oluşturarak çok yönlü bir bakış açısı geliştirmeyi amaçlar. Bu yönüyle, tek boyutlu açıklamalardan uzaklaşarak farklı kuramsal çerçevelerin güçlü yönlerini sentezlemeye ve zayıf yanlarından kaçınmaya çalışır. Smith'e göre, modernist yaklaşım teorik düzeyde güçlü olsa da tarihsel derinlik açısından eksiklikler taşımaktadır; buna karşın, daimici yaklaşım tarihsel sürekliliğe güçlü bir vurgu yaparken kuramsal açıklama gücü sınırlıdır. Etnik-simgeli yaklaşım, bu iki paradigmanın eksikliklerine yanıt olarak ortaya çıkmış ve ulus ile ulusçuluğu daha kapsamlı bir biçimde açıklamaya yönelik bir zemin sunmuştur⁷⁹.

SONUÇ

Ulus ve ulusa ait kavramlar, kimlik kavramı ile de ilintili olarak günümüzde pek çok sosyal bilim disiplini altında tartışılmaya devam edilmektedir. Modern devletin görünür kıldığı ve topluma farkındalık kazandırdığı şekilde ulusal kimlikler günümüzde hukuksal açıdan tanınan ve hukuk düzeni tarafından benimsenmiş birer olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bunun da gerisinde ulus, ulusçuluk ve kimlik, toplumu düzenleyen kural türlerinden biri olarak hukuku, doğrudan etkileyen olgulardır⁸⁰. Doğrudan iktibas yolu ile alınan hukuk metinleri dahi bu bağlamda bir *kimlik* filtresinden geçirilmeye ihtiyaç duyar ve kültürel olarak kabul edilmesi mümkün olmayan kuralların iktibas eden toplumun kimliğine uygun olarak değiştirilmesi gerekir⁸¹. Çünkü etnisiteye ve onun siyasallaşmış bir görünümü olarak kabul ettiğimiz ulusa dayalı kimlikler diğer kimlik türlerinden farklı olarak modern devletin ihtiyacı olan toplumsal bir tutkal olma vazifesini

⁷⁸ Smith, Nationalism and Modernism, s. 197.

⁷⁹ Smith, Milliyetçilik: Kuram-İdeoloji-Tarih, s. 88.

⁸⁰ Tarihçi Hukuk Okulu'nun öne sürdüğü *volksgeist*(halk ruhu) ilkesi bu bağlamda kimlik olgusu ile doğrudan örtüşür. Tarihçi okula göre hukukun gelişimi, ulusun ve ulusal kimliğin tarihsel gelişimi ile paralel ilerler. Yıldırım, s. 73

⁸¹ 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunundan iktibas edilen Türk Medeni Kanunu bu durumun açık bir örneğini teşkil eder. Kanunun çevirisi yaklaşık 2 yıl sürmüş ve kanun Türk toplumunun kültürel yapısına göre *şekillendirilmiştir*. Bu konuda kapsamlı bir analiz için; bkz. Ruth, 2019.

yerine getirmektedir. Toplumu düzenleyici kuralların işlevlerini sağlıklı bir biçimde yerine getirebilmesi için buna uygun olarak düzenlenmesi gerekir. Öte taraftan modern hukuk anlayışının bu vazifeyi yerine getirmekteki başarısı/başarısızlığı ve ulus mevhmunun 21. Yüzyıl ile birlikte aşındığına yönelik tartışmaların daha iyi analiz edilebilmesi için önce ulusal kimliklerin sosyolojik altyapısına dair görüşlerin anlaşılması gerekmektedir. Bu bağlamda literatürde hem zengin hem de birbirini yadsıyan pek çok ayrık görüş mevcuttur. Fakat etnik-simgeli görüş diğerlerinin arasında akılcı ve ideolojik argümanlardan ayrılmış haliyle öne çıkmakta ve başta göç ve göçe dayalı tartışmalar, küreselleşme, sınırların aşınması ve mesafelerin tarih boyunca hiç olmadığı kadar kısılmasının beraberinde getirdiği tartışmalar ve sosyolojik ve hukuksal pek çok güncel sorun için çalışmamızda ifade etmeye çalıştığımız üzere kabul edilebilir bir alt yapı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, Ali, “Friedrich Karl von Savigny’nin Hukuk Anlayışı”, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2006, C. 1, S. 1, s. 65-87.
- Ahundov, Mirza, F., Aklın İflası, Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Akad, Mehmet/Vural Dinçkol, Bihterin/Bulut, Mehmet, Genel Kamu Hukuku, 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2015.
- Anderson, Benedict, Hayali Cemaatler, Metis Yayınları, İstanbul 2015.
- Bauman, Zygmunt, Kimlik, Heretik Yayınları, Ankara 2017.
- Berghe, Pierre van der, The Ethnic Phenomenon, Praeger, Connecticut 1987.
- Bora, Tanıl, Milliyetçiliğin Provokasyonu, Birikim Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Brass, Paul R., “Ethnic Groups and Ethnic Formation”, Ethnicity, Oxford University Press, Oxford 2009 (Editörler: Hutchinson, John/Smith, Anthony D.).
- Breuilly, John, “Approaches the Nation”, Mapping the Nation, Verso, Brooklyn 2012 (Editör: Balakrishnan, Gopal).
- Brubaker, Rogers, Citizenship and Nationhood in France and Germany, Harvard University Press, Cambridge, 1994.
- Brubaker, Rogers, Farklılık Üzerine, Gav Perspektif Yayınları, Ankara 2022.
- Durkehim, Emile, Toplumsal İşbölümü, Cem Yayınevi, İstanbul 2006.
- Durkheim, Emile, Sociology and Philosophy, Routledge, New York 2009.
- Erözden, Ozan, Ulus Devlet, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Gellner, Ernest, “The Coming of Nationalism and Its Interpretation: The Myths of Nation and Class”, Mapping the Nation, Verso, Brooklyn 2012 (Editör: Balakrishnan, Gopal).
- Gellner, Ernest, Uluslar ve Ulusçuluk, Hil Yayınları, İstanbul 2013.
- Gellner, Ernest, Milliyetçiliğe Bakmak, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- Giddens, Anthony, Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori, Metis Yayınları, İstanbul 2014.

- Gumilev, Lev Nikolayeviç, Halkların Şekillenışı, Yükseliş ve Düşüşleri, Selenge Yayınları, İstanbul 2004.
- Handler, Richard, “Is ‘Identity’ a Useful Cross-Cultural Concept?”, *Commemorations: The Politics of National Identity*, Princeton University Press, Princeton 1994 (Editor: Gills, John).
- Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.
- Hobsbawm, Eric J., 1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993.
- Kara, Uğur, “Göçebelikten Devletleşmeye Geçiş Üzerine Bir Tahlil: Hikmet Kıvılcımlı’nın Tarih Tezi Işığında Osmanlı Devletleşmesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2014, s. 831–855.
- Kohn, Hans, “The Nature of Nationalism”, *The American Political Science Review*, 1939, s. 1001–1021.
- Kohn, Hans, “Romanticism and the Rise of German Nationalism”, *The Review of Politics*, 1950, s. 443–472.
- Kohn, Hans, *The Idea of Nationalism*, Transaction Publishers, Londra 2008.
- Kuljanova, Bahitgül, “Eski Türk Anıtlarındaki Halk Birliği ve Memleket Bütünlüğü Ülküsü”, *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl*, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2011, s. 519–522.
- Miller, Ruth A., “Türkiye’deki Medeni Kanunun Osmanlı ve İslami Altyapısı”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2019, S. 27, s. 5–33 (Çevirmen: Kaplan, E.).
- Nairn, Tom, *Milliyetçiliğin Yüzleri: Janus’a Yeni Bir Bakış*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- Nozick, Robert, *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.
- Öksüz, İskender, *Millet ve Milliyetçilik*, Panama Yayınları, Ankara 2016.
- Özkırımlı, Umut, *Milliyetçilik Kuramları*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015.
- Roberts, Simon, *Hukuk Antropolojisine Giriş*, Birleşik Yayınları, Ankara 2010.

- Roger, Antoine, Milliyetçilik Kuramları, Versus Kitap, İstanbul 2008.
- Savigny, von Friedrich, Karl, The Vocation of Our Age for Legislation and Jurisprudence, Batoche Books, Londra 1999.
- Schmitt, Carl, Siyasal Kavramı, Metis Yayınları, İstanbul 2014.
- Smith, Anthony D., Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach, Routledge, New York 2009.
- Smith, Anthony D., Milli Kimlik, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Smith, Anthony D., Milliyetçilik: Kuram-İdeoloji-Tarih, Atıf Yayınları, Ankara 2013.
- Smith, Anthony D., Nationalism and Modernism, Routledge, New York 2003.
- Smith, Anthony D., Ulusların Etnik Kökeni, Dost Kitabevi, Ankara 2002.
- Spinoza, Etika, Dost Kitabevi, Ankara 2014.
- Sümer, Neslihan, “Bir Kültür Ürünü Olarak Hukuk” Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1998, C. 38, S. 1-2, s. 314-321.
- Topuzkanamış, Engin, “Foucault’ nun Düşüncesinde Hukuk ve İktidar”, D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Durmuş Tezcan’a Armağan, C. 21, 2019, s. 1833-1850.
- Uygun, Oktay, Devlet Teorisi, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Yıldırım, Serhan, “Tarihçi Hukuk Okulunda Germenci Yaklaşımlar”, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2019, S. 28, s. 63-92.

1. Finansal Destek Beyanı | Financial Support Statement

Bu çalışma herhangi bir finansal destek almadan gerçekleştirilmiştir. | This research received no financial support.

2. Çıkar Çatışması Beyanı | Conflict of Interest Statement

Yazar, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir. | The author declare no conflict of interest.

3. Etik Kurul Onayı | Ethics Committee Approval

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. | Ethics committee approval was not required for this study.

4. Yazar Katkı Beyanı | Author Contributions

Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was solely authored by the writer.

5. Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı | Research and Publication Ethics Statement

Yazar, çalışmada akademik etik kurallara uyulduğunu ve herhangi bir etik ihlal bulunmadığını beyan etmektedir. | The author declare that all ethical guidelines for research and publication have been followed and that no violations have occurred.

6. İntihal Taraması ve Hakemlik Süreci | Plagiarism and Peer Review Statement

Makale, intihal programıyla taranmış ve çift kör hakemlik sürecinden geçmiştir. | This article was screened by plagiarism detection software and evaluated through a double-blind peer-review process.